

CZU:398.332.4(478)(091):77.04

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2022.3\(318\).06](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2022.3(318).06)

UTILIZAREA METODELOR DE ANTROPOLOGIE VIZUALĂ ÎN CERCETAREA SĂRBĂTORILOR CALENDARISTICE. FOTOGRAFII DE FAMILIE LA PAȘTI ÎN RSSM

Dorina ONICA

Doctor în istorie

E-mail: dorinaonica@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4935-5668>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Using of Visual Anthropology Methods in Researching of the Calendar Holidays. Family Photographs at Easter in RSSM

Abstract

The article presents arguments for implementing the alternative research sources and manners, that of the visual methods ones, regarding the investigation of the holidays of spring-summer-autumn cycle. Discussions and examples are operated by interpreting family photos at the Easter celebration in the Moldavian Soviet Socialist Republic (MSSR). Specifying the qualities of the photographic method used in visual anthropology and considering the content of the accumulated photographic materials, the author looks at them as techniques in field research, as well as documentary sources. The relevance of a dialogue between the researcher and the people eternalized in the images or of their owners is pointed out, in order to ensure a reflexive investigation via various optics. Pictures are estimated as visual testimonies and narratives, able to provide information for the certification, reconstruction, and understanding of the cultural and religious facts displayed in domestic settings.

Keywords: family photos, Easter, RSSM, visual narratives, documentary sources.

Rezumat

Articolul aduce argumente pentru utilizarea metodelor vizuale în investigarea sărbătorilor calendaristice din ciclul primăvară – vară – toamnă. Discuții și exemple sunt operate în rezultatul interpretării fotografiilor de familie captate la sărbătoarea de Paște în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM). Precizând calitățile metodei fotografice folosită în antropologia vizuală și evaluând conținutul materialelor fotografice

acumulate, autorul le consideră tehnici în cercetarea de teren și surse documentare. De asemenea, se punctează relevanța unui dialog între cercetător și persoanele eternizate în imagini sau posesorii acestora, în vederea asigurării unei investigații reflexive prin diverse optici. Astfel, fotografiile sunt estimate ca fiind mărturii și narațiuni vizuale apte de a furniza informații pentru certificarea, reconstituirea și înțelegerea faptelor culturale și religioase afișate în medii domestice.

Cuvinte-cheie: fotografii de familie, Paște, RSSM, narațiuni vizuale, surse documentare.

Introducere

Investigarea obiceiurilor sărbătorilor calendaristice solicită documentarea, sistematizarea și interpretarea surselor scrise de arhivă, precum și apelul la metode și surse alternative de cercetare. Un exemplu, în acest sens, îl constituie metodele vizuale în antropologie (film, fotografie și New media) (Rose, 2016), care au capacitatea de a spune o poveste, a produce o poveste, și ele analizate ca poveste în sine (van den Scott, 2018, p. 719). În acest articol, fotografia este luată drept punct de interes.

Orientările teoretice asupra acestor metode, cu precădere a imaginii, reiterează că prin utilizarea fotografiei se pot produce discuții și dialoguri, proces definit sub termenul de „photo elicitation” (Collier J., Collier M., 1986; Dodman, 2003), ce presupune interpretarea fotografiei în particular, analiza fotografiilor de familie (Rose, 2010; Finch, 2007) și examinarea conținutului etnografic al fotografiei (Altheide, Schneider, 2013). Antropologul britanic Sarah Pink, cunoscută pentru contribuții însemnate în teoretizarea antropologiei vizuale, precum și în cercetările aplicate (vezi Pink, 2001), afirmă că fotografia este un text cultural, o reprezentare a cunoștințelor etnografice, un loc de producție culturală, de interacțiune socială și de experiență individuală, ea însăși formează locurile de teren etnografic (Pink, 2011, p. 1). Fotografia captează imaginea unui moment suspendat într-o perioadă istorică devenind oglindirea vizuală a acesteia. Ea documentează memorii individuale, familiale și colective, reținând particularități precum: a exprima și a provoca emoții, a genera biografii sociale și culturale, conducând, prin urmare, la analize și interpretări emice și etice.

Relevanța acestui tip de metode, și în special al fotografiei, a fost sesizată și argumentată în lucrările cercetătorilor J. Collier și M. Collier (1986), M. Ball și Gr. Smith (2000), J. Wagner (2006), C. Mitchell (2011), P. Tinkler (2013). Drept urmare, optez pentru adoptarea metodei fotografice, deoarece aceasta poate oferi detalii/informații pentru a formula unele explicații și corespondențe originale în vederea analizei unui act cultural, religios și/sau social. Evident, un asemenea demers analitic ar deveni și mai complet prin implicarea fie a posesorului documentelor etnografice analizate, fie a persoanelor eternizate în acestea. Astfel interlocutorii pot comunica experiențe și narațiuni personale, trecute sau prezente, asociate cu imaginea. Fotografiile constituie materiale semnificate pentru

cercetarea intangibilului datorită faptului că ele pot surprinde obiecte, scene și contexte, oameni, gesturi și credințe ce pot articula și reconstitui, în unele cazuri, sărbătorile calendaristice.

Penuria materialului fotografic cu referire la sărbătorile calendaristice din ciclul primăvară – vară – toamnă din caietele de teren, dosarele și rapoartele cercetărilor efectuate între anii 1956 și 1992, stocate în arhiva multimedia de folclor a Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, a Institutului Patrimoniului Cultural, pe care le-am analizat, ne-a sugerat ideea alegerii unor surse alternative de investigație precum arhivele personale și de familie. Retorica ideologică a perioadei sovietice și misiunea cercetării etnologice de a argumenta, de a susține și de a certifica principiile socialismului științific explică atât carența datelor cu referire la sărbătorile calendaristice din respectivul ciclu în arhiva gestionată de instituțiile indicate, precum și conținutul fotografic care le-ar putea completa. Prin urmare, sursele fotografice cu valoare documentară din medii informale, cum ar fi cele familiale, devin terenuri ofertante pentru sesizarea componentelor, a anturajelor și a cadrelor sociale de celebrare a sărbătorilor calendaristice în mediile domestice. Materialele din această categorie pot fi considerate mărturii ale autenticității și ale mijloacelor operate de oameni în vederea umplerii vidului spiritual lăsat de măsurile antireligioase.

În acest articol, de natură aplicativă, ne-am propus să precizăm eficacitatea surselor și metodei fotografice în cercetarea sărbătorilor calendaristice din ciclul primăvară – vară – toamnă, având drept reper fotografiile de familie de la sărbătorea de Paște, considerată cea mai importantă sărbătoare religioasă. Demersul pleacă de la aserțiunea că „analiza fotografiilor presupune luarea în considerație a contextului și a conținutului acestora” (Pink, 2011, p. 97).

Cadrul metodologic al cercetării este construit pe ideea că „fotografiile oferă dovezi pentru argumentele științelor sociale” (Becker, 2002, p. 3), care pretind aplicarea de metode complementare și eterogene. Evaluăm fotografia din două perspective: ca material cercetat și ca metodă de cercetare, în direcția utilizării ei „pentru a transmite contextul narării unei povești” (van den Scott, 2018, p. 723). Prin urmare, conținutul fotografiilor a solicitat utilizarea analizei critice și interpretarea acestora prin deducții analogice. Detaliile cu caracter etnografic au fost examinate comparativ. Au fost înregistrate narațiunile interlocutorilor construite în jurul pozelor prin utilizarea unei etnografii centrate pe persoană, pe emoțiile și trăirile ei (Douglas, 2005). Pe parcursul cercetării etnografice de teren au fost acumulate cincisprezece fotografii realizate între anii '50 și '60 ai secolului XX. Nu voi include aceste materiale fotografice în articol, deoarece posesorii acestora nu și-au dat consimțământul pentru publicarea lor. Prin urmare, fotografiile au fost scanate și stocate într-un depozit digital; ele vor putea fi incluse în circuitul științific numai din momentul receptării acceptului posesorilor. În consecință, conținutul fotografiilor va fi descris, iar discuțiile și rezultatele vor fi formulate cu acuratețe pentru a crea o cât mai fidelă replică.

Discuții și rezultate

Datele cercetării au fost obținute prin examinarea fotografiilor în condiții de birou, după ce au fost realizate interviuri și dialoguri cu posesorii acestora, prezenți sau nu în poze. Timpul cronologic al fotografiilor i-a surprins pe informatori în perioada copilăriei, iar pe alții la etapa de tineri adulți. Conținutul imaginilor examinate comunică forma și contextul de celebrare a sărbătorii Paștelui în mediul familiei nucleare și în mediul familiei extinse. În aceeași măsură, detalii utile au fost furnizate de prezența notițelor – pe versoul pozelor indicându-se data și anul realizării lor, numele celor pozați, contextul. Drept urmare, discuțiile inițiale construite în jurul materialelor fotografice a oferit diverse optici asupra conținutului, precum cele de reamintire, contestare sau revelație, generând emoții contrastante de nostalgie, regret, dor, durere, tristețe, precum și de bucurie, surprindere. Astfel, materialele fotografice sunt instrumente de a transpune vizual diferite categorii de subiecți, în momente concrete din trecutul lor pentru a le înțelege profund stările, trăirile și experiențele. Deopotrivă, despre valoarea mnemonică a pozelor ne vorbește felul și locul de afișare și de dispunere a lor în interiorul locuinței, precum și includerea lor în albume de familie sau păstrarea în cutii de depozitare.

Este necesar să precizăm că am utilizat *fotografia ca tehnică de cercetare* în momentul aflării în teren, fiind mai ușor de aplicat când atenția a fost orientată către un fapt de cultură cu reprezentare statică/fixă. Această tehnică devine provocatoare în momentul când scopul urmărit este de a surprinde intangibilul¹, dinamica, efemeritatea, fie că acestea sunt exprimate de un dans, de un obicei sau de acțiuni ceremoniale și rituale, în acest din urmă caz utilizarea înregistrării video este cea mai indicată. Însă există și o altă fațetă a intangibilului ce este captată de fotografia însăși și prin intermediul ei, precum: istoria de viață a oamenilor din fotografie și a relațiilor dintre aceștia; mărturii despre eforturile financiare care au stat în spatele pozei; narațiunile vizuale ale posesorilor în relație cu ea; vizualizarea emoțiilor de pe chipurile oamenilor în momentul captării pozei și la etapa de regăsire și de analiză a ei. Respectiv, realizăm fotografii etnografice pentru a obține informații multidimensionale și polisemantice, pentru că „etnografia vizuală contemporană folosește fotografia nu atât pentru a pretinde că „acesta este ceea ce este”, ci pentru a crea un dialog în jurul semnificațiilor concurente și complementare ale imaginilor” (Douglas, 2003, p. 244). Astfel, fotografia poate să completeze și să certifice ideile și aserțiunile ce vor fi prezentate în demersul teoretic și datele obținute în teren; sau însăși demersul să fie generat, formulat și construit în jurul a ceea ce comunică fotografia (van den Scott, 2018; Pink, 2006).

A doua formă de utilizare a fotografiei este cea de material al observației, al analizei și al investigării unui aspect de cultură sau al conjuncturii mai multora. Spre exemplu, investigând o fotografie realizată în anul 1959, am reperat următoarele

¹ Despre primele inițiative de utilizare a fotografiilor pentru captarea culturii intangibile vezi mai mult la Gregory Bateson, Margaret Mead. *Balinese Character: A Photographic Analysis*. New York: New York Academic of Sciences, 1942.

informații. În poză sunt fotografiate 14 persoane constituind trei generații: șapte copii cu vârsta cuprinsă între un an și șase ani, părinții și bunicii din partea mamei. De asemenea, în poză sunt prezenți, pe planul doi, fratele tatălui și soția acestuia, precum și o soră. Fundalul ales pentru poză este curtea gospodăriei, în fața casei. Respectivul detaliu, prezent aproape în toate fotografiile examinate, inclusiv în cea examinată mai sus, ne comunică despre respectarea principiului metodologic precum că fotografia trebuie să includă împrejurările normale ale persoanei, ale obiectului sau ale spectacolului (Bartis, 2022, p. 13).

Fiind realizată în alb-negru, poza nu furnizează detaliile cromatice ale elementelor de arhitectură și de vestimentație. Acestea sunt descrise de informatorul meu, unul dintre copiii din imagine. Astfel, Nicolae (nume acordat fictiv) povestește despre practicile cotidiene respectate de mama sa în fiecare an în ajunul Paștelui. Albul pereților, cafeniul ancadramentului ferestrelor, partea acoperită a prispei joase elucidate de informator cu ajutorul pozei sunt doar câteva amănunte în acest sens. Cu referire la vestimentația personajelor, se observă că este una de sărbătoare, detaliu ce certifică practica de a cumpăra haine noi la Paști. Trei dintre băieți poartă același tip de îmbrăcăminte, dar cu mărimi diferite, indiciu care confirmă obișnuința purtării acelorași haine de frații mai mici.

Fetița este îmbrăcată într-o rochie cu imprimeu floral, alți doi băieți poartă haine de tip salopetă, iar al treilea, mezinul, poartă doar o vestă și este desculț, motiv pentru care mama îl ține pe genunchii ei. Femeia este îmbrăcată într-o cămașă de culoare închisă cu imprimeu floral, o fustă cu un șorț specific vestimentației femeilor în mediul casnic din perioada postbelică. Această piesă servește drept dovadă că femeia din fotografie era una dintre femeile casei, indicând concomitent asupra sarcinii de a primi oaspeții, dar și asupra statutului de noră în casă, căreia îi reveneau responsabilitățile prestabilite. Celelalte trei femei sunt îmbrăcate cu rochii confecționate de fabrică, având tăieturi sobre, de inspirație militărească. Iar bărbații poartă cămași albe și vestoane de culoare închisă. Alte detalii țin de gâteala capului femeilor, toate poartă părul strâns coc la spate și cu cărarea trasată pe mijlocul creștetului.

Sesizăm detalii care ne vorbesc despre o păstrare vie a credințelor și ideilor religioase în sfera domestică, chiar dacă regimul considera Paștele o sărbătoare religioasă, care servește „scopului de a buimăci mințile truditorilor” (*apud* Băieșu, 2007, p. 97). Fotografia informează comensalitatea zilei de sărbătoare. Toți copii țin în mâini câte un ou vopsit, femeile au expuse, mândre, peste haină, crucea de la piept, aflată în mijlocul unor șiraguri de mărgele din coral și sedef – cum precizează interlocutorul meu. Bunicul ține în mână un ulcior cu vin, vas procurat de la magazin, ce poate fi întâlnit și azi în gospodăriile persoanelor vârstnice. Iar tatăl copiilor, pe genunchiul stâng, ține fetița, iar în mâna dreaptă – un pahar de vin ca semn de toast. Pe planul doi al pozei sunt prezente celelalte persoane. Dispunerea astfel a subiecților în fotografie și atributele ce îi însoțesc relevă raporturile de putere

și cele sociale între membrii familiei nucleare și în cadrul neamului. Discutând cu vârstnicul de azi, copilul din fotografie, acesta amintindu-și de fiecare membru al familiei sale captat în fotografie, a povestit despre comportamentele și tabieturile fiecăruia, precum și despre rolurile distribuite între frați privind sarcinile casnice. La fel, a manifestat emoții puternice atunci când a narat poveștile de viață ale fraților săi la maturitate, „soarta lor” – cum precizează Nicolae.

Pentru protagoniștii pozei, aceasta este o secvență a trecutului, iar pentru noi, pentru cercetători, ea oferă acces la urme istorice (Banks, Vokes, 2010), în sens particular, ale oamenilor înfățișați. Este o sursă de a pătrunde acest trecut, înțelegându-i manifestările cotidiene, posibilitățile financiare, relațiile de rudenie și anturajul domestic și rural în care oamenii se simțeau liberi să-și păstreze și să-și continue obiceiurile „prin extensie a identității etnice, fiindcă acestea erau un ultim refugiu și «alinare» pentru toate neîmplinirile și lipsurile de fiecare zi” (Cașu, 2000, p. 150).

În aceeași ordine de idei, voi oferi drept exemplu o altă fotografie, în care sunt pozați părinții, doi copii și bunica pe linie paternă. Toți stau în picioare la masa de sărbătoare – se pare că doar pe durata realizării pozei –, cu excepția femeii în vârstă, ce stă așezată pe un scaun. Copiii par să fie urcați pe scaun, ca să fie vizibili din spatele mesei. Pe masă sunt așezate alimente specifice sărbătorii de Paște: pască dulce, pe o farfurie sunt puse ouă vopsite, iar în alta prăjituri, evident pregătite în casă. Iese, vizual, în evidență o sticlă de vin. Tatăl și fiul, având în jur de șapte ani, țin, simbolic, în mână câte un ou roșu, iar bunica un pahar cu vin. Trebuie să precizăm că nu doar figura masculină a familiei apare, în poze, cu un pahar de vin în mână, dar și femeile, în special cele în vârstă. În această poză, atrage atenția băiatul, care poartă o cămașă de inspirație tradițională, cu gulerul răsfrânt și cu registrele ornamentale plasate corect. Și în acest caz, fotografia fiind realizată în alb-negru a obstrucționat posibilitatea de a remarca detalii, ce ar fi putut oferi sau completa observațiile reperate.

Analiza și interpretarea conținutului materialelor fotografice mai sus descrise, precum și a celorlalte colectate pe parcursul cercetării ne-a oferit date privind conturarea unor profiluri antropologice ale trăsăturilor fizice ale oamenilor pozați. De asemenea, analizând chipul acestora, pot fi identificate stări psihologice și emoționale; astfel sesizăm încruntare, smerenie, dar, în același timp, mândrie și demnitate, un zâmbet discret și tendința de a plasa în prim plan copiii și însemnele culturale și religioase ale sărbătorii. Conținutul fotografiilor, care cu certitudine validează oralitatea folclorică, dezminț și funcționează ca instrument de rezistență față de ceea ce se promova la nivel de ideologie, precum că „obiceiurile religioase și arhaice sunt incompatibile cu modul de viață contemporan, cu opiniile ideologice și reprezentările estetice ale omului sovietic” (Zelenciuk, Loskutova, 1986, p. 4).

Această etapă a argumentării metodei fotografice, integrată în cercetarea mea de ansamblu privind folclorul sărbătorilor calendaristice din ciclul primăvară –

vară – toamnă, amintește că fotografiile de familie sunt documente etnografice concludente care pot fi utilizate pentru reinterpretarea și reevaluarea opiniilor, a retoricii asupra investigării acestui segment al culturii folclorice, al vieții cotidiene, al formelor de manifestare și de expunere a ideilor și a comportamentelor religioase într-un regim ateist, cum a fost cel din RSSM. Iar în acest context, precizăm că ar fi pertinente acțiuni de cercetare a surselor arhivistice pentru a afla contextul și costul solicitat pentru astfel de fotografii, deducând astfel și statutul economic al comanditarilor. În aceeași măsură, ar fi de cercetat faptul dacă asemenea fotografii au fost utilizate ca material incriminator pentru membrii de partid, fiind acuzați că celebrează sărbătorile religioase. Precizăm acest aspect, deoarece pe parcursul colectării și cercetării materialelor fotografice, unii dintre posesorii lor le-au ținut multă vreme ascunse, ferite de ochii străinilor.

În **concluzie**, formulăm ideea că materialele fotografice sunt narațiuni vizuale ce oferă studiului sărbătorilor calendaristice avantajul de a umple golurile informaționale din arhivele neconvenționale de folclor, contribuind la reconstituirea secvențelor sociale mai restrânse. O astfel de cercetare devine și mai orientată spre comunitate dacă optăm pentru implicarea persoanelor din fotografii în analiza și interpretările noastre, precum și la contribuția lor în vederea restabilirii și înțelegerii corecte a unor profiluri istorice, detalii etnografice, medii sociale cât mai distinctive.

Referințe bibliografice:

ALTHEIDE, David L., SCHNEIDER, Christopher J. *Qualitative Media Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2013.

BALL, Michael S., SMITH, Gregory W. H. *Analyzing Visual Data*. Newbury Park, CA: Sage Publications Ltd., 2000.

BANKS, Marcus, VOKES, Richard. Introduction: Anthropology, Photography and the Archive. In: *History and Anthropology*, 21 (4), 2010, p. 337-349. DOI: 10.1080/02757206.2010.522375

BARTIS, Peter. *Folklife and Fieldwork: An Introduction to Field Techniques*. Washington: American Folklife Center, 2002.

BĂIEȘU, Nicolae. *Sărbători domnești (Închinare Maicii Domnului și Mântuitorului). Studiu. Culegere de texte etnografice și folclorice*, vol. 2. Chișinău: Editura „Cartea Moldovei”, 2007.

BECKER, Howard S. Visual Evidence: A Seventh Man, the Specified Generalization, and the Work of the Reader. In: *Visual Studies*, 17 (1), 2002, p. 3-11.

CAȘU, Igor. *Politica națională în Moldova Sovietică 1944-1989*. Chișinău, Editura Cartdidact, 2000.

COLLIER, John, COLLIER, Malcolm. *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. New Mexico: New Mexico University Press, 1986.

DODMAN, David. R. Shooting in the City: An Autophotographic Exploration of the Urban Environment in Kingston, Jamaica. In: *Area*, 35 (3), 2003, p. 293-304.

DOUGLAS, Harper. Framing Photographic Ethnography. A Case Study. In: *Ethnography*, 4, 2003, p. 241-266. DOI: 10.1177/14661381030042005.

DOUGLAS, Hollan. Setting a New Standard: The Person-Centered Interviewing and Observation of Robert I. Levy. In: *Ethos*, Special Section in Honor of Robert I. Levy, 33 (4), 2005, p. 459-466.

FINCH, Janet. Displaying Families. In: *Sociology*, 41 (1), 2007, p. 65-81.

MITCHELL, Claudia. *Doing Visual Research*. Los Angeles, CA: Sage Publications Ltd., 2011.

TINKLER, Penny. *Using Photographs in Social and Historical Research*. Los Angeles, CA: Sage Publications Ltd, 2013.

PINK, Sarah. *Doing Visual Ethnography: Images, Media, and Representation in Research*. London: SAGE Publications Ltd., 2001.

PINK, Sarah. *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. London: SAGE Publications, 2011.

ROSE, Gillian. *Doing Family Photography: The Domestic, the Public, and the Politics of Sentiment*. United Kingdom: Ashgate Publishing, Ltd., 2010.

ROSE, Gillian. *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. Los Angeles, CA: Sage Publications Ltd., 2016.

VAN DEN SCOTT, Lisa-Jo K. Visual Methods in Ethnography. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, 47(6), 2018, p. 719-728.

WAGNER, Jon. Visible Materials, Visualised Theory and Images of Social Research. In: *Visual Studies*, 21 (1), 2006, p. 55-69.

Zelenciuk, Loskutova = ЗЕЛЕНЧУК, Владимир, ЛОСКУТОВА, Людмила. *Ноше Сэрбэторь, дэтинь ши ритуалурь* (Рек. практ.). Кишинэу: Картя молдовеняскэ, 1986.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.